

13. "In the Kyiv region" (1925) *Khleбноe i mukomolnoe delo SSSR (Bread and flour milling business of USSR)*, 1, 48–49 (in Russ.)
14. "Chronicle" (1925) *Khleбноe i mukomolnoe delo SSSR (Bread and flour milling business of USSR)*, 6, 41–43 (in Russ.)
15. "Co-operation in Ukraine in 1925–26 year" (1926) *Stasystyka Ukrainy (Statistics of Ukraine)*, 2, 12–14 (in Ukr.)
16. Osiatunsky L. (1928). "Mills and agricultural cooperation" *Kooperovana hromada (Cooperative society)*, 2, 12–14 (in Ukr.)
17. Lytvak M. (1926). "The status of rental industry in Ukraine in 1924–25 years. and prospects of its development" *Hozaistvo Ukrainy (Property of Ukraine)*, 7, 84–87. (in Russ.)
18. Sverzhyn L (1928). "The private industry of Ukraine (capitalist and handicraft artisan)" *Bilshovyl Ukrainy (Bolshevik of Ukraine)*, 18, 48–49 (in Ukr.)
19. Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine. – Ф. 539, Оп. 5, Спр. 1327.
22. Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine. – Ф. 539, Оп. 5, Спр. 2779, 9
20. (1993) *Collectivization and famine in Ukraine. 1929-1933: Collection of documents and materials. The second edition, stereotyped.* Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.)

OLIANYCH V. V. Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of Social and Economic Kharkiv pedagogical Academy

e-mail: sergejj-oljanich@rambler.ru

THE DEVELOPMENT OF PRIVATE MILL BUSINESS IN THE NEP PERIOD

Abstract. Introduction. *The exploration of the organizational forms of the mill business in the NEP period is an important phase in the development of agriculture in Ukraine.*

Purpose of this article is exploration of the history of transformation of the mill business in the context of nationalization and denationalization of this sector of industrial enterprises in Ukraine.

Results. *The functioning system of the mill entrepreneurship in the Ukrainian SSR in the NEP period was based on private, rental, public and cooperative mills. The primary organizational form of mill entrepreneurship was rental, and their users became former owners. In the rental industry flour milling sector dominated by a number of enterprises and amount of rent – 76.3% of the total rental rate in 1924/25 year. The 74 percent of rental companies were used by private individuals, and the part of private capital in the milling industry was then reached only 78.2%. The state's milling industry was created through the nationalization of private mills and the construction of new state mills and elevators is on the second half of the 1920s. The so-called commodity mills, which primarily consisted of state and co-operative, provided flour to the urban and the remaining mills operated in rural areas. Elimination of private mills and limitations of the private milling industry in the late 1920-ies has upset the balance of the provision of bread to the urban population, the number of which steadily grew.*

Originality of the results is based on new conceptual insights and systematic approach to addressing the problem of the mill business.

Conclusions. *The vast majority of mills hit the rental stock, but the former owners tried to return, indicating a desire to engage private industry in business. Mills, who acted in the villages, were the central industrial buildings, around which to develop other sectors of agriculture. The total nationalization, which lasted for 1920-1922 years, significantly undermines the social and economic foundations of mill business subsidiary in Ukraine. The policy of class restrictions and curtailment of private enterprise, particularly in the late 20's finally destroyed this original way of industry and agriculture daily life.*

Key words: *mlynarstvo mill, NEP, milling industry, private enterprise.*

Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016

УДК 94 (477) «1941 / 1945» – 0.28.244

Олександр Григорович Перехрест

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету
імені Б. Хмельницького
e-mail: cherkassy2013@mail.ru

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФАХОВИХ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ.

У статті в контексті політики нацистів в освітній сфері проаналізовано мотиви та процеси організації й функціонування фахових сільськогосподарських навчальних закладів, визначено причини провалу планів окупантів в означеній сфері.

Ключові слова: професійна сільськогосподарська освіта, навчальні заклади сільськогосподарського профілю, навчальний процес, практична підготовка.

Постановка проблеми. Одним із актуальних завдань сучасної вітчизняної історичної науки є дослідження з нових методологічних засад соціальної політики нацистських окупантів на території України, зокрема в сфері освіти. У контексті цього важливими є аналіз мотивації і практичних заходів загарбників з організації фахової сільськогосподарської освіти та її результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення науковців до зазначеної проблеми стало новим моментом у дослідженні освітньої політики окупантів лише в останні десятиліття. Однак у публікаціях О.В. Потильчака, О.М. Гончаренка, П.В. Добрава і М.О. Бистрої, В.А. Нестеренка [1] розглядаються лише окремі її аспекти, до того ж у більшості випадків фрагментарно. Вперше у вітчизняній історіографії цей сегмент освітньої політики нацистів став предметом комплексного дослідження у монографії О.Г. Перехреста [2].

З огляду на зазначене у публікації ставиться **мета** проаналізувати заходи окупаційної влади з організації підготовки фахівців для аграрної сфери, процес функціонування сільськогосподарських навчальних закладів, визначити причини провалу планів нацистів в означеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Одним із сегментів освітньої політики нацистів, що безпосередньо стосувався сільського населення окупованої України, була організація та функціонування фахових сільськогосподарських навчальних закладів, у яких здобувачами професійної освіти була переважно сільська молодь. До організації професійної освіти для частини сільського населення колонізованих територій окупанти змушені були вдатися через гостру потребу в фахівцях цілої низки сільськогосподарських професій. Без відповідного кадрового потенціалу повноцінна економічна експлуатація сільського господарства була б неможливою, оскільки потрібні були спеціалісти, які розумілися у питаннях організації та управління сільськогосподарського виробництва, вирощування та захисту рослинницьких культур, догляду за тваринами, експлуатації, ремонту та обслуговування техніки й устаткування. Таких фахівців від радянського періоду залишилося на окупованій території обмаль, а тому для їх підготовки в період окупації була відновлена робота деяких із числа закритих нацистськими загарбниками профільних навчальних закладів і відкриті нові.

Нижчою ланкою професійної сільськогосподарської освіти у райхскомісаріаті «Україна» були дворічні фахові школи відповідного профілю. Юнаки і дівчата після закінчення сільськогосподарської підготовчої школи мали право продовжити навчання лише в сільськогосподарському технікумі чи відповідній середній професійній школі (такі обмеження щодо свободи вибору професії існували й по інших напрямках професійної підготовки, завдяки чому окупаційна влада розраховувала контролювати процес забезпечення військової економіки необхідними кадрами). Правом вступу до середніх професійних шкіл користувалася молодь, яка закінчила повний курс дворічної професійної школи відповідного профілю.

Фахові дворічні підготовчі школи та середні професійні школи і технікуми, як правило, відкривалися на місці існуючих до війни навчальних закладів й часто використовували їхнє майно та навчально-матеріальну базу. Водночас непоодинокими були випадки, коли школи та

технікуми організовувалися в районах і населених пунктах, де до війни їх не існувало[3, 783].

Уявлення про організацію роботи і зміст навчального процесу в дворічних фахових школах сільськогосподарського профілю можна одержати на прикладі функціонування однієї з них – Басово-Кутської садово-городньої школи в Ровенській області. Школа була відкрита окупаційною владою з метою підготовки дільничних агрономів для приміських сіл, в яких планувалося розвивати промислове городництво та садівництво. До школи, яка розпочала роботу 15 вересня 1941 р., після складання вступних іспитів з української мови та математики в обсязі програм початкової школи, на навчання приймалися юнаки та дівчата у віці не менше 17 років, які закінчили чотирирічну початкову школу. Для проведення навчально-дослідної роботи з учнями школа використовувала власну господарську базу: земельну ділянку розміром до 5 га, де застосовувалася польово-городня сівозміна при вирощуванні овочів, 14 га саду, міжряддя якого також використовувалися під город, 100 рамкових парників, теплицю та господарські приміщення. З весни 1942 р. учні додатково практикували в розташованому поруч з школою держгоспі, частину землі якого в подальшому планувалося передати школі для розширення підсобного господарства.

Навчальний процес у школі складався з теоретичних занять та виробничої практики. На I-му курсі на теоретичні заняття в період з 15 вересня до 1 грудня відводилося щоденно по 3 години, під час яких учні вивчали ботаніку з систематикою й господарське значення організації сортової справи. Після класних занять учні брали участь у збиранні городини та плодів, закладанні їх на зимове зберігання, в осінніх посадках саду, підготовці ріллі й т.п. Вважалося, що це допоможе краще засвоїти теоретичний курс. У період з 1 грудня по 31 березня теоретичні заняття тривали по 6 годин щоденно. Вивчалися спеціальні дисципліни: основи рільництва й тваринництва, садівництво, городництво, квітництво й декоративне садівництво, а також українська мова і література, німецька мова, історія й географія України, всесвітня історія, українське мистецтво, математика, фізика та хімія. З 1 квітня обов'язкові теоретичні заняття скорочувалися до 4-х годин щоденно, під час яких головна увага зосереджувалася на спеціальних предметах, а інша частина дня відводилася практичній роботі, тобто до участі в посівній кампанії та догляду за рослинницькими культурами.

Виявили бажання навчатися на I-му курсі й склали вступні іспити 90 осіб, розпочали навчання – 65 осіб, а станом на січень 1942 р. у школі навчалось 45 учнів. Решта залишила школу через втрату інтересу до спеціальності та через великі фізичні навантаження під час обов'язкового виконання сільськогосподарських робіт, незадовільні побутові умови в гуртожитку (відсутність електричного світла, погане опалення) й труднощі з харчовим забезпеченням (учні до шкільної кухні постачали продукти з дому).

Навчальний процес на II-му курсі здійснювався в такому ж режимі. Під час теоретичних занять продовжувалося вивчення вже перерахованих спеціальних та загальноосвітніх дисциплін (останніх лише у зимовий період), а також вивчалися нові спеціальні дисципліни: рільнича економіка, рільнича бухгалтерія, переробка сировини, сільськогосподарське будівництво, мірництво та меліорація. Переважна частина відведеного на практичні заняття часу використовувалася для виконання сезонних сільськогосподарських робіт на полях і в садах школи та державного господарства, на дослідних ділянках. Учні залучалися до надання практичної допомоги селянським господарствам з питань сівозмін, а взимку здійснювали обов'язкові виїзди на села для читання рефератів на сільськогосподарську тематику[4, 29–30].

Про те, на яких засадах здійснювалася організація роботи й яким був зміст навчального процесу в середніх спеціальних навчальних закладах сільськогосподарського профілю, свідчать матеріали, що стосуються функціонування сільськогосподарського технікуму в с. Піщане Решетилівського району Полтавської області. Проект організації цього навчального закладу передбачав підготовку фахівців упродовж трьох років. На навчання приймали юнаків і дівчат віком до 16–17 років, які мали атестат дворічної підготовчої сільськогосподарської школи або незакінчену середню освіту. Претенденти на навчання складали вступні іспити з української та німецької мов, математики, народознавства і фізики в обсязі програми семирічки. На другий курс зараховувалися особи, котрі закінчили підготовчі сільськогосподарські школи й склали

іспити з навчальних дисциплін першого курсу. Після закінчення кожного курсу учні складали перевідні екзамени. Навчання в технікумі було платним – 240 крб. на рік. Проектом передбачалося створення трьох навчальних груп, що структурно відповідали трьом курсам: перша група – 100 учнів, друга і третя – по 30–35 учнів. Упродовж навчального року на теоретичне навчання відводилося 9 місяців з щоденним навантаженням 5 годин, а виробничу практику учні проходили влітку. На вивчення фахових дисциплін відводилося 1800 навчальних годин протягом трьох років. Вивчалися фізіологія та анатомія тварин, агротехніка, сільськогосподарське машинознавство, гігієна та профілактика тварин, загальна та спеціальна зоологія, ветеринарне акушерство та ін. На вивчення дисциплін загальноосвітнього циклу у навчальному плані відводилося 1394 години. У переліку опановуваних дисциплін були: українська та німецька мови, географія, математика, природознавство, метеорологія та ін. [5, 113 – 114; 3, 788 – 789].

Навчальні заклади сільськогосподарського профілю зазначених типів відкривалися по всій окупованій Україні. Так, уже на початку серпня 1941 р. відновила роботу Житомирська школа механізації сільського господарства [6], а планом організації фахової сільськогосподарської освіти в Житомирському генеральному комісаріаті передбачалося в 1942 р. відкрити 8 середніх сільськогосподарських та 1 агрономічну школу. Досить активно окупаційна влада організувала їх на Полтавщині. Лише у Новосанжарському районі в лютому 1942 р. було відкрито 3 середні училища для підготовки спеціалістів сільського господарства, лісомеліоративної справи, тваринництва, садівництва та овочівництва. Тоді ж у сусідньому Козельщинському районі відкрили школу рільників і тваринників [3, 782–783]. У 1942 р. було відкрито сільськогосподарський технікум у Бобринцях на Дніпропетровщині, сільськогосподарську школу у Веселих Теренах на Криворіжчині, яка готувала фахівців за спеціальностями «городництво» і «садівництво». У тому ж регіоні працювала Ямчинська школа хліборобства і садівництва з чотирирічним терміном навчання, яка мала в своєму користуванні 12 будівель, 23 навчальних класи, допоміжні майстерні та господарство площею 402 га землі. Спеціалістів у галузі тваринництва готували Тальянський зоотехнічний технікум (на I курс приймалися особи з освітою за 7 класів, а на II-й – учні 8–9 класів середніх шкіл) та Черкаський ветеринарний технікум. Фахівців-землевпорядників готували Полтавська землевпорядна школа, серед викладачів якої було 6 професорів і 8 доцентів, Дніпропетровський землевпорядний технікум, на I-му курсі якого в 1941–1942 н.р. навчалося 76 осіб, на II-му – 47, а в 1942 р. до технікуму вступило ще 60 осіб. Випускникам Дніпропетровського технікуму планувалося присвоювати кваліфікацію інженера-землевпорядника та інженера-геодезиста.

До середніх навчальних закладів приймалися й студенти, котрі раніше навчалися у сільськогосподарських вузах, та учні колишніх сільськогосподарських шкіл. Для колишніх студентів, які провчилися шість і більше семестрів, термін навчання встановлювався 1 рік, а для колишніх учнів сільськогосподарських шкіл – 2 роки. На таких умовах здійснювався набір до середніх навчальних сільськогосподарських закладів у Києві, Полтаві та Умані. Дозвіл на вступ до цих закладів давали німецькі органи управління.

У багатьох регіонах райхскомісаріату «Україна» поряд з сільськогосподарськими школами нижчого типу діяли короткотермінові курси, на яких готували фахівців-практиків вузької кваліфікації – садівників, городників, пасічників та ін. Наприклад, на курсах у Боярці Київської області готували пасічників та годівників шовкопрядів. У 1944 р. планувалося відкрити чотиримісячні курси, випускники яких могли вступати до фахових шкіл.

У зоні військового управління система сільськогосподарської освіти майже цілкомито перебувала в підпорядкуванні військових, що зумовлювалося значенням для окупантів тамтешнього сільського господарства як джерела продовольства для армії. Безпосереднє керівництво сільськогосподарськими школами здійснювалося німецьким Господарчим Командуванням. Так, для цієї мети в 1942 р. в агрономічному управлінні при Юзівському

обласному Господарчому Командуванні навіть був створений спеціальний сектор сільськогосподарських шкіл. Подібне мало місце й у Ворошиловградській області, де питаннями сільськогосподарської освіти опікувався відділ сільського господарства при Господарчому Командуванні м. Ворошиловграда [7, 97].

Військовим керівництвом планувалася організація трьох типів навчальних закладів сільськогосподарського профілю. Перший (нижчий) тип – сільськогосподарські школи на базі семирічної загальноосвітньої школи, курс навчання в яких був розрахований на три роки й складався лише з 40 тижнів теоретичного навчання впродовж двох зим і виробничої практики в період між ними та ще протягом року. Підставою для зарахування до школи було успішне складання вступних іспитів з української мови, зоології, ботаніки, математики, фізики та хімії. Після закінчення школи випускники здобували спеціальність помічника техніка сільськогосподарського виробництва. Передбачалося, що кращі випускники таких шкіл одержать право вступати до сільськогосподарської середньої фахової школи. У 1942/1943 навч. р. на території Юзівської області нижчі сільськогосподарські школи діяли в Красногорівці, Дзержинську, Старому Керменчику, Гришиному, Старо-Ігнатівці, Ольгинці, [7, 100], Волновасі [8, 126].

Середніх шкіл сільськогосподарського профілю в зоні військового управління було небагато. Зокрема в Донбасі їх було лише три – у Бахмуті, Новоселівці й Красногорівці (до війни в Донбасі працювало сім сільськогосподарських технікумів, у яких навчалось 1173 чол.). Навчальний процес у них був організований таким чином, що студенти набували переважно знання прикладного характеру під час роботи в підсобних господарствах. На теоретичне навчання відводилося 40 тижнів, упродовж яких, відповідно до фахової спеціалізації, вивчалися наступні дисципліни: городництво, переробка і збереження продуктів городництва і садівництва, ґрунтознавство, рільництво, тваринництво, бджільництво, механізація та електрифікація сільського господарства та ін. Випускники таких навчальних закладів мали одержувати кваліфікацію техніків сільського господарства (агротехніків, зоотехніків, техніків садівництва тощо). За відсутності відповідного контингенту учнів у середніх сільськогосподарських школах працювали в основному завершальні курси, які комплектувалися переважно із числа студентів, які до війни закінчили II–III-й курси сільськогосподарських технікумів чи інститутів. Навчання зазвичай було платним, хоча Господарче Командування іноді робило спроби запровадити й безкоштовне навчання.

Навчальні заклади сільськогосподарського профілю названих типів у зоні військового командування також утворювали на базі колишніх сільськогосподарських технікумів та інститутів, використовували їхню матеріальну частину та навчальні підсобні господарства (розмірами до 30–40 га), а викладали в них педагоги з числа тих, хто працював там до війни й в обов'язковому порядку пройшов реєстрацію в органах влади. Ретельно проводячи відбір викладачів, влада вживала заходи щодо їхньої ідеологічної підготовки, проводилися численні конференції, наради, семінари, на яких роз'яснювалися нові вимоги щодо викладання і виховання. Наприклад, у листопаді 1942 р. при Красногорівській сільськогосподарській школі було проведено семінар, на якому заняття проводили доктор сільськогосподарських наук Госман (м. Харків) та керівник сектору сільськогосподарських шкіл німецького Господарчого Командування. А восени 1942 р. у Харкові відбувся всеукраїнський 10-денний семінар з питань сільськогосподарської освіти [7, 101–102, 109].

Як і по всій Україні, у зоні військового командування влада з метою прискореної підготовки вузькокваліфікованих кадрів сільського господарства відкривала спеціальні курси та короткотермінові школи. Навчальний процес на них передбачав викладання лише мінімуму спеціальних дисциплін із закріпленням набутих знань на практиці. Термін навчання коливався від півтора місяця до року й залежав від гостроти потреби у фахівцях певної спеціальності. На відмінну від курсів промислового та гуманітарного спрямування, навчання на сільськогосподарських курсах було безкоштовним, що свідчить про важливість таких спеціалістів для окупантів. Курси працювали як на базі початкової, так і неповно-середньої й середньої школи, а також залучалися й колишні студенти сільськогосподарських технікумів і вузів. Так, наприклад, у Ворошиловградській області, де через нетривалий період окупації не

була впроваджена планована система сільськогосподарського навчання, працювало декілька таких курсів та шкіл при МТС. Планувалася й організація у Ворошиловграді 8-місячних курсів землемірів у кількості 40 осіб на базі середньої освіти та курсів агрономів. У Юзівці було організовано півторарічні курси помічників землемірів, на яких у лютому 1943 р. навчалося 33 чол. Учні були прикріплені до їдалень для харчування, їм надавалося житло та канцелярське приладдя. У Краматорську для колишніх студентів сільськогосподарських технікумів та інститутів були влаштовані курси агрономів-апробаторів [7, 100, 105–107].

Якщо ефективність діяльності фахових шкіл була дуже низькою, оскільки налагодження запланованої системи сільськогосподарського навчання в зоні військового командування не було здійснено насамперед через порівняно нетривалий період окупації, то через короткотермінові форми навчання владі все-таки вдалося підготувати певну кількість фахівців. Але рівень їх підготовки був досить низьким.

Окупаційні адміністрації в регіонах певну увагу приділяли й практичній підготовці кадрів управлінських ланок. Так, взимку 1943 р. на Миколаївщині було проведено навчання бригадирів та техніків земельних господарств, які відзначалися під час збирання врожаю. Планувалося в подальшому використовувати їх на відповідальних посадах як керівників «громадських господарств» або як «допоміжні сили при сільськогосподарських провідниках у «державних маєтках» [9, 156–157]. Взимку 1943 р. шестиденні курси для керівників громадських господарств і бригадирів з питань підготовки до весняних посівних робіт були проведені в Житомирській генеральній окрузі [10].

Військово-політичні та соціально-економічні реалії досить швидко змусили окупантів переглянути свою політику щодо такої важливої частини вищої освіти, як сільськогосподарська. А. Розенберг 21 січня 1942 р. у розпорядженні «Про політику щодо вищої школи в райхскомісаріаті «Україна», підтверджуючи курс керівництва Райху на закриття вищих навчальних закладів, дозволив продовжувати підготовку спеціалістів медичним, ветеринарним, сільськогосподарським та природничим факультетам ліквідованих вузів з метою дати можливість студентам старших курсів завершити навчання з цих спеціальностей. У перспективі такі факультети передбачалося реорганізувати в самостійні інститути [3, 787]. У 1942 р. в райхскомісаріаті «Україна» функціонували окремі факультети Уманського, Житомирського, Київського, Дніпропетровського сільськогосподарських інститутів. Восени 1942 р. у Києві відкрили єдиний на райхскомісаріат ветеринарний інститут. Передбачався прийом студентів на всі курси без іспитів. Навчання мало тривати 9 семестрів. На 1-й курс прийняли 170 заяв, на IV-му курсі та у 9-му семестрі навчалося 60 студентів. Адміністрація планувала відкрити гуртожиток та їдальню, а опікуватися відкриттям інституту керівник відділу міністерства східних територій, міністерський радник д-р Вімман та представник райхскомісаріату д-р Шварц [11; 9, 156].

У зоні військового командування сільськогосподарський інститут було створено в Харкові шляхом концентрації матеріально-технічних ресурсів, навчального обладнання і кадрів навколо одного навчального закладу – до інституту сільського господарства увійшли інститути зоотехнічний, ветеринарний, агромеліорації, сільськогосподарської механізації, землевпорядкування та частина інституту автошляхів.

При зарахуванні на навчання проводилась обов'язкова ідеологічна й політична фільтрація контингенту студентів, право продовжувати навчання одержували лише ті з них, які виявляли лояльність до окупаційного режиму й мали бездоганну поведінку з точки зору нової влади. Обов'язкову перевірку проходив і викладацький склад збережених факультетів, а робота допущених до викладання та науково-дослідної діяльності ретельно контролювалася.

Наприкінці 1942 р. у зв'язку з різким зростанням потреби в робочій силі в Німеччині й намаганнями української молоді будь-що уникнути депортації, окупаційна влада вдалася до перегляду своєї позиції щодо загальної трудової повинності та професійної освіти для місцевого населення. Райхскомісар Е. Кох розпорядженням 24 жовтня 1942 р. заборонив на території

райхскомісаріату навчання молоді віком від 15 років і старших. Юнаки і дівчата, починаючи з цього віку, підлягали загальному обов'язку праці та могли бути відправлені до Німеччини. Розпочалося масове закриття середніх, фахових шкіл, технікумів, вузів. У доповідній міністру східних територій А. Розенбергу Е. Кох свої дії пояснив тим, що професійні середні школи фактично виконували роль вищих курсів для молоді з середньою освітою й відволікали її від відправки до Німеччини. А. Розенберг визнав такі дії Е. Коха неправильними й своїм указом відмінив його розпорядження, і більше того, 23 лютого 1943 р. видав директиву про організацію на окупованих територіях трирічних середніх шкіл з професійним ухилом у відповідності з конкретними потребами, право навчатися в яких одержала молодь після закінчення початкових народних шкіл. Насправді конфлікт між А. Розенбергом і Е. Кохом не був принциповим, бо йшлося лише про різне бачення ними шляхів і методів колоніальної експансії в Україні. На відміну від Е. Коха, А. Розенберг вважав, що систематичне професійне навчання, керівництво цим процесом і раціональне використання наявних людських ресурсів з точки зору потреб фронту й Райху є найпершою політичною необхідністю [3, 787].

У подальшому окупанти відмовилися від практики відновлення вузів сільськогосподарського профілю, а вже створені інститути були перетворені у вищі сільськогосподарські школи. У 1943 р. такі школи працювали у Києві, Житомирі, Полтаві та Умані. Єдиним в Україні працюючим вузом сільськогосподарського профілю залишався ветеринарний інститут у Києві.

Висновки. Отже, є всі підстави стверджувати, що часткове відновлення окупантами системи професійної сільськогосподарської освіти здійснювалося виключно з метою задоволення потреби у фахівцях сільськогосподарських спеціальностей. Ця робота проводилася хаотично й мала суперечливий характер. Якщо нижчі та середні сільськогосподарські школи подекуди все ж працювали й готували спеціалістів, то відновлені вузи по-справжньому роботу так і не розгорнули. У відновлених навчальних закладах була недостатня навчальна та матеріальна база, бракувало кваліфікованих викладачів, учні та студенти змушені були більшість часу працювати на сільськогосподарських роботах, значну частину їх було вивезено до Німеччини. Планам нацистів не судилося здійснитися й через фактор часу, адже починаючи з літа 1943 р. в умовах розпочатого наступу радянських військ їм було вже не до організації підготовки фахівців. Жоден технікум чи факультет вузів сільськогосподарського профілю не встиг зробити навіть першого випуску спеціалістів.

Список використаної літератури:

1. *Потильчак О. В.* Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941–1944) : політика і тактика агресора / О. В. Потильчак. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 36 с.; *Потильчак О.* Німецька політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та спеціальною вищою освітою в Україні (1941–1944 рр.) / О. Потильчак // Архіви окупації. 1941–1944. – К., 2006. – С. 782–790; *Гончаренко О. М.* Сільськогосподарська освіта в рейхскомісаріаті „Україна” : до питання про відновлення діяльності навчальних закладів та спроби підготовки кваліфікованих фахівців (1941–1944 рр.) / О. М. Гончаренко // Український селянин: Зб. наук. праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 154–157; *Добров П. В.* Система освіти в Донбасі у роки Великої Вітчизняної війни: монографія / П. В. Добров. М. О. *Бистра*. – Донецьк : Норд-Преса, 2006. – 273 с.; *Бистра М. О.* Вища освіта на території Східної України в реаліях нацистського «нового порядку» (на матеріалах Ворошиловградської, Сталінської та Харківської областей) // Вісник Черкаського національного університету. Серія Історичні науки. – Вип. 202. – Ч. 2. – Черкаси, 2011. – С. 78–84; *Нестеренко В. А.* Професійна освіта у військовій зоні України у 1941–1943 рр. / В. А. Нестеренко // Сумська старовина. – 2002. – № 10. – С. 102–110. та ін.
2. *Перехрест О. Г.* Українське село в 1941 – 1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / О. Г. Перехрест / НАН України. Ун-т історії України. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.
3. *Потильчак О.* Німецька політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та спеціальною вищою освітою в Україні (1941 – 1945 рр.).
4. *Ходаківський М.* Державна садово-городнича школа / М. Ходаківський // Український хлібороб (Рівне). – 1942. – № 1.
5. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп.2. – Спр. 157. – Т.1.
6. Житомирська школа механізації сільського господарства // Голос Волині. – 1941. – 23 жовтня.

7. Добров П.В. Вказ.праця.
8. Тарнавський І.С. Впровадження на Донеччині німецько-фашистської окупаційної політики у сфері освіти (1941 – 1943 рр.) / І.С. Тарнавський // Історичні і політичні дослідження. Науковий журнал. – Донецьк, 2005. – №1 (23).
9. Гончаренко О.М. Вказ. праця.
10. Сільськогосподарські курси в Житомирській генеральній окрузі // Волинь. – 1943. – 11 квітня.
11. Ветеринарний інститут у Києві // Голос Волині. – 1942 . – 23 вересня.

References

1. *Potylchak O.V.* Vocational education and training of labour reserves in Ukraine during the Nazi occupation (1941–1944): aggressor’s policy and tactics / O.V.Potylchak. – K.: LLC «International Financial Agency», 1998. – 36 p.; *Potylchak O.* The German policy in the training of specialists with secondary and special higher education in Ukraine (1941–1944) / O.Potylchak // Archives of occupation. 1941–1944. – K., 2006. – P. 782–790; *Honcharenko O.M.* Agricultural education in the Reich Commissariat “Ukraine”: the issue of reopening of education institutions and attempt of qualified specialists training (1941–1944) / O.M.Honcharenko // The Ukrainian farmer: Collection of research papers. – Cherkasy, 2008. – Edit. 11. – P. 154–157; *Dobrov P.V.* The education system in the Donbass during the Great Patriotic War: monograph / P.V.Dobrov. M.O. *Bystra.* – Donetsk : Nord-Pressa, 2006. – 273 p.; *Bystra M.O.* Higher education in Eastern Ukraine in the real life of the Nazi “new order” (based on Voroshylovhrad, Stalin and Kharkiv regions) // Bulletin of Cherkasy National University. Series Historical Sciences. – Edit. 202. – P. 2. – Cherkasy, 2011. – P. 78–84; *Nesterenko V. A.* Professional education in the military zone of Ukraine in 1941–1943 / V. A. Nesterenko // Sumy olden time. – 2002. – № 10. – P. 102–110. etc.
2. *Perekhrest O.G.* The Ukrainian Village in 1941 – 1945: economical and political status. Monograph / O.G.Perekhrest / NAS of Ukraine. University of History of Ukraine. – Cherkasy : B.Khmelnysky National University of Cherkasy, 2011. – 668 p.
3. *Potylchak O.* The German policy in the training of specialists with secondary and special higher education in Ukraine (1941 – 1945).
4. *Khodakivsky M.* State school of landscape / M.Khodakivsky // The Ukrainian cereal grower (Rivne). – 1942 . – № 1.
5. CSAHAU. – F. KMF-8. – Op.2. – C. 157. – T.1.
6. Zhytomyr School of Agricultural Mechanization // Voice of Volyn. – 1941. – October 23.
7. Dobrov P.V. The said work.
8. Tarnavsky I.S. Implementation the Nazi occupation policy in education in Donetsk (1941 - 1943) / I.S.Tarnavsky // Historical and political research. Journal of Research. – Donetsk, 2005. – №1 (23).
9. Honcharenko O.M. The said work.
10. Agricultural courses in Zhytomyr General District // Volyn. – 1943. – April 11.
11. Veterinary Institute in Kyiv // Voice of Volyn. – 1942. – September 23.

PEREKHREST O.G. Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of World History Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: cherkassy2013@mail.ru

THE ORGANIZATION AND OPERATION OF SPECIALIZED AGRICULTURAL SCHOOLS DURING THE NAZI OCCUPATION OF UKRAINE

Abstract. *The article analyzes the motives and processes of the organization and functioning of specialized agricultural education institutions in the meaning of the Nazis policy in education. It is established that to organize the vocational education for a part of the rural population colonized territories the occupants were forced by lack of human resources for economic exploitation of agriculture. It is demonstrated random and contradictory nature of measures implemented by occupants in this case.*

If the lower and medium agricultural schools sometimes still worked and trained professionals, the higher education institutions renewed have not really launched work. Later the occupants refused to renew the practice of agricultural higher education institutions, as already established institutions have been converted to higher agricultural school.

Based on the analysis of specific source material it is stated that the renewed educational institutions have insufficient educational and material resources, lacked qualified teachers, pupils and students were forced to work most of the time in agricultural work, many of them were deported to Germany.

It is noted that the plans of the Nazis were not implemented because of the time factor and, because since the summer of 1943 in terms of the Soviet troops started they were not in the organization of training. No college or faculty of university agricultural profile did not manage to make even the first graduation of specialists. Further research of this problem appropriate to do in the study of the functioning of individual education institutions.

Keywords: vocational agricultural education, agricultural education institutions, educational process, practical training.

*Одержано редакцією 10.09.2016
Прийнято до публікації 02.11.2016*

УДК 94 (477) «1941 / 1945»

Наталія Ярославівна Гандрабура
здобувач кафедри історії України
та правознавства Криворізького
державного педагогічного університету
e-mail: gandrabura.natali@gmail.com

«ВЕРБУВАННЯ» ТА ЕТАПУВАННЯ СЕЛЯН ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОКРУГИ «ДНІПРОПЕТРОВСЬК» НА РОБОТУ ДО НІМЕЧЧИНИ

У статті проаналізовано політику німецької окупаційної влади генеральної округи «Дніпропетровськ» щодо вивезення місцевих селян на примусові роботи до Німеччини. Показано залучення органів місцевої влади й інформаційних засобів та використання різних методів впливу на населення під час вербовки робочої сили.

Ключові слова: окупація, генеральна округа «Дніпропетровськ», «остарбайтери», Третій райхс.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом дослідження в сучасній вітчизняній історичній науці є, зокрема, осмислення на новому рівні причин, методів та наслідків здійснення нацистами в роки Другої світової війни широкомасштабної депортації цивільного населення України, статусу українських «остарбайтерів», вивчення феномену історичної пам'яті. Широка зацікавленість даною проблематикою підкріплена, перш за все, методологічним плюралізмом, який «подарував» вченим свободу думки, наукової діяльності й відкрив можливості використовувати у роботі нові підходи та методи. Ці радикальні зміни, зокрема, допомагають вченим оцінити дискримінаційну політику нацистів у сферах трудового та соціального законодавств стосовно примусових робітників вивезених з України до Німеччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить вагомим надбанням сучасної вітчизняної історичної науки є ряд праць, присвячених розкриттю особливостей вивезення населення України до Третього райху, політико-правовому статусу та використанню робочої сили зі Сходу у сфері економіки Німеччини. Значний вклад у розробку питання комплексно й на регіональному рівнях внесли М. В. Коваль, М. Ковальський, В. Ченцов, В. Г. Ткаченко, А.В. Меляков, О. Г. Перехрест, С. Д. Гальчак, В. І. Лахно, Г. Г. Грінченко [1] та інші. Дослідники на основі архівних документів, усно-історичних свідчень та епістолярної спадщини спробували показати умови життя та праці робітників з різних регіонів України в Німеччині, психофізичний стан «остарбайтерів» тощо.

Метою публікації є дослідження методів нацистської окупаційної політики щодо вивезення селян Наддніпрянщини на роботу до Німеччини та умов їхнього життя та праці в неволі.

Виклад основного матеріалу. Напередодні Другої світової війни А. Гітлер та його соратники розробляючи спеціальну програму, стосовно використання ресурсів захоплених територій СРСР, взагалі то не планували використовувати працю місцевого населення окупованих областей на теренах Німеччини. Проте, з провалом плану «блискавичної війни», нацисти зіткнулися з дефіцитом робочих рук в самій Німеччині, який утворився внаслідок мобілізації до лав вермахту працездатних німців призовного віку. Спочатку вивезення робочих рук до рейху окупанти намагалися проводити на добровільній основі. Перш за все, нацисти в